

MATOS Sára Anna

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Pszichológia Intézet
Pécs, Magyarország
msara0408@gmail.com

A GYERMEKI KEGYETLENSÉG

A gyermekkori agresszió és „kegyetlenség” Csáth Géza novelláiban

Surovost kod dece

Agresija i „surovost“ kod dece u pripovetkama Geze Čata

The Cruelty of Children

*Agression and cruelty in childhood throughout the dissection
of Géza Csáth's novels*

Honnan ered az agresszió? Vajon az emberben az evolúció termékeként fennmaradó adaptív viselkedési formáról beszélhetünk-e, úgy, ahogyan Darwin vagy Lorenz gondolta? Vagy inkább a szexuális drive az, ami miatt az ember olykor agresszív cselekedetekhez folyamodik, mint ahogyan Sigmund Freud feltételezte? Vagy pedig a szociális tanuláselmélet szerinti elgondolás érvényesül, miszerint az agresszió egy tanult viselkedésforma volna? Írásomban e kérdések kapcsán vizsgálom a gyermeki „ártatlanság” problémáját Csáth Géza – akinek műveiben sokszor megjelennek a pszichoanalízis motívumai – *A kis Emma* és az *Anyagyilkosság* című novelláin keresztül. Csáth a szélsőséges gyerekkori agressziót mutatja be. Így tanulmányomban áttekintem a pszichológia agresszióról szóló elméleteit, valamint a pszichoanalízis felfogását, és mindezek segítségével megpróbálom értelmezni Csáth történeteit és feltárni főhősei tetteinek lehetséges „miértjeit”.

Kulcsszavak: agresszió, Csáth Géza, Freud, pszichoanalízis, pszichológia

Bevezetés

Mi is az agresszió? Az ember eredendően agresszív? Egy gyermek agresszivitása mikor hajlik át kegyetlenségbe? Ezek Csáth Géza két, *A kis Emma* és

az *Anyagyilkosság* című lélektani novellájának központi kérdései. Nem csupán a pszichológiában, de az irodalomban, a társadalomtudományokban és akár a közösségi médiában is gyakran felmerül a kérdés, hogy miért viselkedik agresszívan az ember. Számos kutatás és elmélet született a gyermekkori agresszióról, melyek segíthetnek megérteni az agresszív viselkedés gyökereit. De vajon mi lehet azokkal az esetekkel, mikor egy tett már meghaladja az agresszió adaptációs funkcióit, és olykor megmagyarázhatatlan és deviáns cselekedetekbe torkollik? Ennek iskolapéldái a Csáth által felvázolt történetek, melyek egyikében kislakolás gyermekek gyilkosságot követnek el pusztán „szórakozásból”, a másokban pedig egy testvérpár kínoz állatokat a gyönyör keresésének kísérletéből, és végez az őket elhanyagoló anyjukkal, megtervezett módon, hidegvérrel. Ezen példák mentén igyekszem körüljárni a (gyermekkori) agresszió témakörét, és feltárni az erre adható magyarázatokat egy tágabb elméleti síkon keresztül. Dolgozatom elméleti keretében helyet kap többek között Sigmund Freud pszichoanalitikus megközelítése és a pszichoszexuális fejlődés elképzelése is, mely az *Anyagyilkosság* című novella értelmezését segíti elő. Mindezek mellett pedig kitérek Albert Bandura és a szociális tanuláselmélet felőli megközelítésre is.

Az agresszió és annak fajtái

Az agresszióról a legtöbbször az erőszakos cselekedetek és kegyetlen tettek jutnak eszünkbe. Azt gondoljuk, hogy agresszív viselkedésformákat csupán erőszakos és deviáns emberek hajthatnak végre, azonban az agresszió természete korántsem ennyire egyszerű.

Maga a kifejezés a latin „*aggredior*” szóból ered, melynek jelentése „közelítetek”, „odalépek” (Fekete 2014). Ranschburg (1975) definíciója alapján agressziónak nevezünk minden olyan szándékos cselekedetet, amelynek indítéka, hogy nyílt vagy szimbolikus formában valakinek vagy valaminek kárt, sérelmet vagy fájdalmat okozzon. Ez történhet passzív, aktív, verbális és fizikai formában is.

Az agresszió csoportosítására számos lehetőséget különböztethetünk meg. Beszélhetünk *nem rosszindulatú* agresszióról, mely legfőképpen a védekező agressziót foglalja magába, illetve *rosszindulatúról* is, amely pedig a „rombolást”, azaz a destruktivitást teszi lehetővé (Fromm 2001).

Egy másik felosztás szerint pedig elkülöníthetjük egymástól az *érzelmek által vezérelt* és az *instrumentális* agressziót. Előbbi egyfajta frusztrációs helyzetet feltételez, amely egy sajátos érzelmet (például dühöt), ezzel diszkomfortot vált ki az egyénből, melytől minél előbb szabadulni szeretne. Az érzés távozásának, azaz megszűnésének módja (a diszkomfortot okozó tárgyra adott reakció) maga az agresszív viselkedésmód lesz. Utóbbit, az instrumentális agressziót egy bizonyos

„tárgy” (például pénz, hatalom, pozíció stb.) megszerzésére irányuló eszközként értelmezhetjük. Az agressziót csoportosíthatjuk azonban annak megnyilvánulásának módja szerint is: ez esetben a *cselekvésben megmutatkozó*, illetve a *verbális* agressziót különíthetjük el egymástól. Így beszélhetünk fizikai bántalmazásról vagy szóbeli sérelemről is (például pletyka, szitkozódás) (Fekete 2014).

Ezenfelül a korai agresszióelméletek szerint két alapvető típus van, a *reaktív* (hosztilis), illetve a már említett *proaktív* (instrumentális) agresszió (Dodge–Petit 2003, in Körmendi–Pataky 2011). Míg előbbi esetén egy, az észlelt támadásra és provokációra való válaszról van szó, utóbbi célorientált viselkedésként definiálható (Körmendi–Pataky 2011).

Az agresszióról szóló elméletek

Az etológusok és az *evolúciós pszichológia*, többek között Darwin és Konrad Lorenz elképzelése szerint az agresszió a környezethez való adaptáció érdekében alakul ki, és mivel a létért való küzdelmet szolgálja, a túlélés eszközeként is értelmezhető (Fekete 2014). Sigmund Freud *pszichoanalitikus megközelítése* a viselkedés mozgatórugójaként a szexuális vágyat nevezi meg, mely maradéktalan kielégülésének akadályba ütközése frusztrációhoz és agresszív viselkedéshez vezet. Így a viselkedés hajtóereje, az agresszió mint drive jelenik meg (Tóth 2010). Ehhez kapcsolódik Kurt Lewin *frusztráció-agresszió hipotézise* is, mely szerint az agresszió a cél elérésében akadályozó tárgy megsemmisítésére irányul. Egy másik megközelítés, a *szociális tanuláselmélet* szerint pedig az agresszió egy tanult válasz, így nem veleszületett ösztönről van szó, mint ahogyan azt a korábban említett elméletek feltételezik. A szociális tanuláselméleti felfogás szerint az agresszió akár utánzás útján is elsajátítható (Tóth 2010).

Albert Bandura, a szociális tanuláselmélet megalapítója szerint tehát az agresszív viselkedésforma megnyilvánulásának oka egy modell viselkedésének utánzása. Bandura és maga a szociális tanuláselmélet képviselői szerint pedig az agresszív viselkedés elsajátítása (mely egy tanulási folyamatnak tekinthető), három fő folyamat által valósulhat meg, melyek az *imitáció*, az *obszerváció* és a *modellálás*. Az *imitáció* azt jelenti, hogy a tanulás valaki más viselkedésének utánzásával történik meg. Például, amikor a gyermek beszélni tanul, az anya közel hajol hozzá, hogy megfelelő távolságból jól láthassa a gyermek, ahogyan a szavakat formálja, mely által később könnyebben elsajátítja az adott nyelv kiejtését. *Obszerváció* alatt Bandura azt a folyamatot érti, mikor a tanult viselkedést más tetteinek megfigyelése által sajátítjuk el. A megfigyelés általi tanulásra jó példával szolgálhat az, amikor a gyermek azt látja, hogy szülei rosszul bánnak egy állattal, így ő is ezt teszi a későbbiekben. A *modellálás* jelentése pedig nem

más, mint amikor a másik tetteit példaként használjuk fel ahhoz, hogy egy új viselkedést alakítsunk ki. Ezért történhet meg az, hogy amennyiben a szülő agresszíven reagál új szituációkra, akkor a gyermek is hasonlóképpen fog viselkedni a jövőben (Allan 2017).

Az alábbi tanulási folyamatot bemutató leghíresebb kísérlet az úgynevezett *Bobo-baba*, Bandura et al. (1961) óvodásokkal végzett kísérlete volt, melyben egyes alanyoknak végig kellett nézniük, ahogyan egy felnőtt „modell” bántalmaz egy felfújható bábút, és amelynek eredményei alátámasztják a szociális tanuláselmélet kutatóinak hipotéziseit. A kísérletben részt vevő gyerekek tehát „agresszív”, illetve „nem agresszív” felnőtt modellekkel találkoztak. A kísérlet célja az volt, hogy megvizsgálják, vajon különböző módon viselkednek-e az „agresszív”, valamint a „nem agresszív” modellekkel találkozó gyerekek, amikor a felnőtt modellek nincsenek jelen a szobában velük. A feltételezett eredményeknek megfelelően az agresszív modellekkel találkozó kísérleti személyek ugyanazokat az agresszív cselekedeteket játszották újra, a modell által bemutatottak alapján. Így viselkedésük valóban különbözött azoktól, akik korábban nem találkoztak modellel, valamint azoktól, akik a „nem agresszív” modellel találkoztak. Azt feltételezték a kutatók tehát, hogy a kísérletben résztvevők az előzetes megerősítés eredményeként megtanulták az „utánzó szokásokat”, mely által bizonyos mértékig általánosították az eredményeket a felnőtt alanyokra is (Miller–Dollard 1941, in Bandura et al. 1961).

A környezetnek tehát igen nagy szerepe van az agresszív megnyilvánulások kialakulásában, mely különösen fontos Csáth novelláinak szempontjából is, különösképpen *A kis Emma* cselekményét illetőleg. A környezet alatt akár a felnőttek, akár a gyermekek tekintetében érthetjük egyaránt a médiát, az iskolai és munkahelyi közeget, társadalmi berendezkedést, illetve a szülők által nyújtott példát és hiedelmeket, valamint a tágabb szociális közeget mint befolyásoló tényezőt.

A gyermekkori harag, düh, gyűlölet

A gyermekkori agresszió esetében először is a düh (harag, gyűlölet) fogalmát kell meghatározni. A harag az úgynevezett cél-gátoltságból, azaz a törekvések beteljesítésének megakadályozásából származik, illetve akkor alakul ki, ha valamely eseményt igazságtalannak érez az egyén, ez esetben a gyermek (Pohárnok 2021). A funkcionista nézőpont szerint adaptív viselkedésmódnak számít rövid távon, hiszen segít növelni a szelf és a haragot kiváltó személy közti távolságot, mobilizálni tudja az erőforrásokat annak érdekében, hogy a hátrányos helyzettel képesek legyünk megküzdeni. Az egyén a düh eszközével közölni tudja egy másik személlyel a kellemetlen vagy diszkomfortot okozó állapotát, ez pedig

nem meglepő módon a gyermekeknél és a csecsemőknél is fokozottan adaptív tulajdonságnak számít. A harag, a düh és a gyűlölet továbbá egyes esetekben elősegíti az önvédelmet, segít az igazságtalanság helyreállításában, és fölényre juttatni az adott személyt egy másikkal szemben. Példaként gondoljunk arra, hogy mikor egy kisbaba sír, anyja felé közvetíti szükségleteit. De említhetjük azt az általános esetet is, mikor a kisiskolások egy játékon veszekedve agresszív viselkedésmintázatot mutatnak (Pohárnok 2021).

Előfordul azonban, hogy mindez nem adaptív, és diszfunkcióhoz vezet. Ez akkor történik meg, ha a helyzet érzékelése nem a megfelelő módon történik, illetve, ha az eseményt (agresszív, dühös cselekvést) nem korlátozzák a környezet szabályai: a normák, a morál, a szabályszerűségek, az erkölcsi elvek (Pohárnok 2021).

Az agresszió fejlődése a gyermekkorban

Visszacatolva a gyermeki szükségleteket jelző sírásra, azt mondhatjuk, hogy az újszülöttnél ez a harag legkorábbi jeleként értelmezhető, hiszen már a gyermek életének első négy hónapjában kialakul az „agresszív arckifejezés”. Ugyanakkor ez esetben hiányzik az ártó szándék, így a valódi harag legelső megjelenése a 1,5–2 év körüli időszakra tehető, hiszen ekkor egyre több „konfliktus” alakul ki a gyermek és környezete között (például testvér születése, testvérharcok, szülői korlátozás, bontakozó én-tudat). Óvodáskorban már megjelenik az „én” és a gyermek saját tulajdonára vonatkozó tudata, és az egyre erősödő nemi különbségek miatt kijelenthetjük, hogy a lányoknál a kapcsolati agresszió (például kiközösítés), míg a fiúknál a fizikai agresszió van jelen nagyobb mértékben. Majd feltehetően négy-öt éves korban a szülői nevelés és korlátozás konfliktusa helyett már a kortársak közötti konfliktusok váltják fel az agresszió kiváltó okait. Kisiskolás korban pedig az érzelemszabályozás fejlődése és az egyre erősödő önkontroll miatt az agresszió csökkenése vehető észre, ugyanakkor a szociális készségek érése miatt egyre többször figyelhető meg a személyekre irányuló kapcsolati, illetve a hosztilis agresszió (Pohárnok 2021).

Fontos megemlíteni, hogy az agresszív viselkedés a nevelői ellenreakció és érzékenység mentén alakul és változik. További kiváltó oka lehet az agresszív viselkedésformáknak, hogy az erőszakról való fantáziálás vagy akár maga a gonosz cselekedet annak eredményeképpen jön létre, ha nincs megfelelő határ az erőszakos tett és az agresszióról való fantáziálás között (Pohárnok 2021). Az alábbiakban felvázolt gondolatmenet ugyancsak fontos a Csáth által lélektanilag gondosan megalkotott karakterek fényében.

Freudizmus, pszichoanalízis és a pszichoszexuális fejlődés

A freudizmus irányzata és világnézete Sigmund Freud, a pszichológia nagy alakjának nevéhez fűződik, aki napjaink talán legismertebb és legmegosztóbb pszichológus-alakja a laikus ember számára is. Az álmaink megfejtése, a lélek tipológiája, a pszichoszexuális fejlődés újdonságainak megteremtése, mind a mélylélektan nagy művelőjéhez vezetnek minket vissza. És ha tézisei nem is állják meg a helyüket a mai tudomány köreiben, mégis alapokat fektetett le a következő nemzedék pszichológusai, filozófusai és gondolkodói számára. Mindezek mellett pedig gondolatai nagy hatással voltak Csáth Gézára és a szóban forgó novellák megalkotására is. Csáth budapesti tanulmányai során találkozhatott először a freudi szemléletvilággal, mindezzel együtt pedig korábbi, a lélek és az emberi belső valóságának megfejtésével kapcsolatos érdeklődéseinek eleget téve „közös nevezőre hozta a tudomány és művészet között elhelyezkedő ellentmondásokat” (Kóváry 2009, 8–9, in Jancsikity 2017). Csáth első novelláskötetében is tetten érhető a lélektanral kapcsolatos témaválasztás (Jancsikity 2017).

A freudizmus mint világnézet a lélek szerkezetének felépítését, annak szabályszerűségeit igyekszik feltérképezni, és a pszichoanalízis módszerével, azaz a tudattalanban rejlő válaszokkal foglalkozik. Központi komponense, hogy bizonyos testi tünetek a lélektanra, azaz a psziché problémáira vezethetők vissza (Krausz 1999).

A lelki apparátus felépítését illetően, a közismert, deskriptív felosztás általi *tudatos* és *tudattalan* tartalmak szféráját különböztetjük meg. A tudatos szféra az úgynevezett „észlelés-tudat”, azaz ahogyan Freud maga fogalmazott 1900-as *Álomfejtés* című könyvében, „a lelki minőségek észleletére szolgáló érzékszerv”. A tudattalan réteg foglal magába minden olyan lelki minőséget, melyekről nincs „tudomásunk”, nem tartózkodnak a tudat jelenlegi szférájában. Egy másik felosztás, a topografikus nézőpont szerint a *tudatról*, a *tudattalanról* és a *tudat-előttéről* beszélhetünk. A *tudatosság* a belső és külső környezet ingereinek felfogására szolgál, a *tudat-előttés* pedig magában foglalhatja az emlékeinket, akár lexikális tudásunk nagy részét. A *tudattalan* az elfojtott tartalmak tára és az *ösztön-én* irányítása alatt áll. Freud szerint a vágyaink, félelmeink és a normaszegő viselkedési formák is itt gyökereznek. Egy harmadik, a strukturális felosztás szerint megkülönböztethetjük a már emlegetett *ösztön-ént*, az *ént* és a *felettes-ént*. Az *ösztön-én* legfontosabb törekvése a vágyak és késztetések maradéktalan kielégítése, nincs kapcsolatban a realitással és a külvilág ingereivel, ellentétben az *énnel*, mely az *ösztön-én* és a *felettes-én* „között” helyezkedik el, ezzel figyelembe véve a valóságot, az *ösztön-én* és a *felettes-én* törekvéseit is. A *felettes-én* pedig gyakorlatilag maga a norma, a morál, egy felülszabályozás, mely el tudja

határolni a jót és a rosszat egymástól. Ez azért érdekes, mert azzal ellentétben, hogy elméletben az ösztön-én veleszületett, a lelki készülék ezen része négyöt éves korban fejlődik ki. Mindaddig a szülők normarendszere, „neveltetése” helyettesíti azt. Az általuk közvetített értékek és szabályok lassan beleivódnak a gyermek működésébe, majd elsajátítja őket, azaz „belsővé teszi” a szabályokat. Ez az a készség, mely a társadalmi és szociális közegben való működés alapját képezi (Varró-Horváth 2021).

Az „ösztönök” tekintetében fontos beszélni a pszichoszexuális fejlődésről és az annak folyamatában nagy szerepet betöltő libidóról is. A nemi ösztönök energiájaként is emlegetett libidó középpontba helyezésével Freud újszerű és kétségkívül megbotránkoztató elméletet alkotott, mely nem csupán a szakma, de a hétköznapi emberének az ellenszenvét is kivívta magának, hiszen az 1900-as évek tabuk által uralt, viktoriánus erkölcsök által övezett légkörét immáron a pszichoanalitikus kendőzetlen véleménye lengte be, ezzel nagy közfelháborodást okozott. Maga Csáth Géza az alábbi módon nyilatkozott Freud alaptételeiről: „Ez nem új dolog. Már réges-régen tudták, megírták, hogy a világot a szerelem irányítja” (Csáth 1995, 326, in Jancsikity 2017).

Freud elméletének központjában tehát a nemi élet fejlődése áll, mely szerint tulajdonképpen már a gyermek születésétől fogva létezik. Ezt a fejlődési ívet különböző szakaszokra bontotta, melyek esetén a *libidó* egy-egy testrészt száll meg, mindig máshol található az erogén zóna, mely „örömszerzéshez” vezet. Azt azonban tudni kell, hogy a gyermek belső törekvései nem egyeznek meg a genitalitással. A különböző szakaszokba pedig beiktatódhat a *fixáció* vagy a *regresszió* is. Az öt szakasz alatt nem csupán a nemi élet, hanem a gyermek különböző téren elsajátított készségei is fejlődnek, hiszen mindig egy konfliktus, más néven „krízis” áll a középpontban, és annak megoldása, leküzdése által a gyermek a következő fejlődési szakaszba képes lépni, tehát fejlődik. Erre a krízisre példaként szolgál a *fallikus* szakasz (három-hat év körüli) nagy konfliktusa, amikor is az erogén zóna a nemi szerv. Freud azt feltételezte, hogy a fiúk esetében kialakul az ún. *Ödipusz-komplexus* (mely még a későbbiekben fontos lesz az *Anyagyilkosság* szempontjából). Az első szeretett tárggyal, azaz az anyával és a vetélytárral, azaz az apával folytatott konfliktus helyeződik előtérbe. Ennek megoldása és egyben feloldása az, ha a gyermek azonosul az apával, ezzel együtt a hagyományos nemi és szülői szerepekkel is, mely nehéz feladatnak bizonyulhat az egyik szülő hiánya által (Teleki 2021). Freud az ödipális helyzetet és a komplexus állapotát szélsőségesen ábrázolta (például az *Egy ötéves fiú fóbiájának analízise* című munkájában), melyben akár a gyermek az apa megöléséről is fantáziálhat, de persze ez a valóságban nem feltétlen ölt ilyesfajta formákat a gyermeki gondolkodásban.

Csáth Géza novellái

Csáth Géza maga is érdeklődött a pszichoanalízis és a lélek megfejtése iránt, és egyben Magyarországon Freud nézeteinek első követői közé tartozott. Műveiben időről időre visszatérni látszanak a pszichoanalízis motívumai, alapszerkezetében az indíték magyarázataira tett kísérlet mindig ott lapul a háttérben, de sosem árulja el a valódi megoldást. Hiszen mint ahogyan azt feltételezhetjük, a „megoldás” magában az olvasóban rejlik, éppen úgy, ahogyan a mélylélektan művelői is tartják. Nem véletlen, hogy a novellái nagy részének színteréül a tudat szolgál (Jancsikity 2017). Csáth számos művében visszaköszön idegorvosi pályafutása és identitása, a pszichoanalitikus felfogás és a lélek iránti érdeklődése mellett. Orvosként sem volt számára közömbös a lelki egészség vagy éppen a patológiák tanulmányozása sem, mely a szóban forgó novellák esetében sincs másképp. Csáth lélektani novelláiban tehát találkozunk az irodalom, a mélylélektan, az emberi tettek indítékainak feltárására irányuló motiváció, valamint Brenner orvos identitásának felhangja is, gyönyörűen megkomponált szépirodalmi köntösbe bújtatva.

A tárgyalni kívánt lélektani novellák is arról árulkodnak, hogy vannak esetek, mikor a hétköznapi értelemben vett „gonoszság” átlép a deviancia kategóriájába, mely az adott társadalmi közeg vagy bármely közösség által elfogadott normák megszegését jelenti (Hollósvölgyi 2020).

Ugyanakkor a kegyetlenség fogalmáról is szót kell ejteni, amely részleteiben eltér az agressziótól, hiszen a kegyetlenség meghatározásában nem csupán az ösztönök által vezérelt gondolkodásmód kap helyet, és nem feltétlen jár együtt nyílt erőszakkal. A kegyetlenség sokkal inkább a viselkedés olyan módú megnyilvánulása, mely morális értelemben vett sérelmet vagy szenvedést okoz, továbbá kegyetlenségnek minősül az ilyesfajta viselkedés eltérése is (Barcsi 2017). Mit is jelent mindez Csáth karaktereire nézve?

A *kis Emma* és az *Anyagyilkosság* című novella a gyermekkori agresszió, sőt a lélektani módon vizsgálható deviancia ábrázolásának ékes példája. Először is, *A kis Emma* című elbeszélés története olyan gyermekekről szól, akikben a kor sajátosságából adódóan, egy manapság már „toxikusnak” tekintett, de akkoriban elfogadott nevelési módszereket (például verést) alkalmazó tanár készítésére felébred a „kegyetlenségre” való hajlam, a szenvedés és a kínzás iránti érdeklődés.

Ha valaki beszélgetett, vagy játszott, csak egyszer figyelmeztette. Másodszor már kihívta, és csendesesen ezt mondta neki:

– Feküdj le, fiam!

Azután az osztályhoz fordult:

– Hármat fog kapni, ki akarja adni neki?

Ilyenkor nagy izgalom támadt. Rendesen tizen-tizenöten álltak föl. [...] – Ha nem ütöd teljes erővel – mondotta –, akkor te kapsz! Azután halálos csendben leste az osztály az ütések és az ordítást (Csáth 2017, 209–210).

Problémát jelent továbbá a kor sajátágaiból adódó tabusítás is, hiszen az elfojtott agresszió nem talál magának megfelelő megnyilvánulási csatornát, amennyiben az erőszak nyílt manifesztációja zárkózott közeggel vegyül, ahol az agresszióról és az erőszakról szóló diskurzus és a szükséges határok megszállása hiányzik.

A pszichoanalízis mellett elterjedt felfogás, hogy a gyerekek egyfajta üres vászonként működnek. Ha a *tabula rasa* felfogásra és a szociális tanulásméltre gondolunk, nem meglepő, hogy a gyerekek modellek és tapasztalatok által sajátítják el alapvető viselkedésformáikat. Az események szempontjából pedig az sem elhanyagolható, hogy a gyerekek olyan légkörben szocializálódnak, ahol vacsora alatt beszédtema többek között az akasztás is, melynek a gyermekek pusztán passzív fültanúi. A szülők kendőzetlen társalgása és a hétköznapi történései minden bizonnyal integrálódnak a kíváncsi kisgyerekek elméjébe és mindennapjaiba is, melyet a Bandura általi elképzelések is tárgyalnak. A kiskolások kezdetben kisállatokat áldoznak fel délutáni játszadozásaik keretein belül. Majd a macskanyúzásban talált gyönyör következik, amitől csupán néhány lépés választja el őket egy kutya felakasztásától. Ennek a történetnek a legfőbb áldozata azonban Emma, a szomszéd kislány lesz. Egyik délután, mikor játszani invitálják, rajta mutatják be az „akasztós játékot”, mely Emma számára végzetes szórakozásnak bizonyul. A kislány piciny testének életért vívott harcát síri csönd és ámulat követi. Mindegyikőjük végignézi a halálát, még hozzá rezzenéstelen arccal, talán fel sem fogják igazán, mi is történik éppen. Ezt követően viszont az is tisztán látszik, hogy a gyerekek az akasztós játék végkimeneteleként nem számítottak a halálra: „A kis Emma lógott. [...] Egyszer csak hirtelen megszűnt a mozgás. [...] Erre rémes félelem szállott meg valamennyiünket. Hanyatt-homlok rohantunk le a padlásról, és szanaszét elbújtunk a kertben” (Csáth 2017, 217).

Első olvasásra az ember azt gondolná, hogy ezekben a gyerekekben a megtestesült gonosz látszik felszínre törni. Azonban az elhamarkodott konklúziók levonása ez esetben hanyagság. A történet elbeszélője nem más, mint Emma egyik játszópajtásának bátyja, aki szerelmes volt a lányba: „Én azonban rögtön tisztában voltam vele, hogy szeretem [...], elhatároztam, hogy mindig szeretni fogom, és feleségül is veszem” (Csáth 2017, 208). Ez azért is fontos, mert kénytelenek vagyunk megérteni, hogy ami a novellában történik, semmiképpen sem közvetít közvetlenül ártó szándékot. A „meggyilkolt” kislány történetén keresztül az emberben ösztönszerűen meglévő agresszió kiélését láthatjuk (melynek tökéletes

vászna a gyermeki lét), a gyermeki kíváncsiság balul elsült példáján keresztül. A gyermek kíváncsi az őt körülvevő világra, az általa kínált kérdésekre, így magától értetődően az élet és halál dilemmájának és dinamikájának megfejtésére is. Kis tudósokként tekintenek az élet nagy kérdéseire, és igyekeznek a környezet ingereinek (például tanári brutalitás) tudattalan megértésére, rendszerezésére a saját szemüvegükön keresztül. Viszont hol van az a bizonyos képzeletbeli határ egy bogár megölése, az állatkínzás, majd pedig az emberölésben lelt gyönyör között? Hívhatjuk ezt kegyetlenségnek? Hívhatjuk a kisiskolás kori kíváncsiság útvesztőjében barangoló gyerekeket kegyetlennek és gyilkosnak?

Az *Anyagyilkosság*ban is hasonló eseményeket olvashatunk, ám ennek hátterében feltehetően más lapul. A gyermeki kíváncsiság mellett itt két olyan fiúról van szó, akik kezdetben szintén az állatkínzásban ízlelik meg az élet és halál fölötti rendelkezés élvezetét: „Kifogyhatatlanul érdekelték őket a fájdalom misztériuma. [...] Az állatkínzás pedig komoly és természetes szenvedélyükké vált” (Csáth 2017, 96). Majd később a címhez hasonló tárgyilagossággal és hidegvérrel gyilkolják meg alvó anyjukat, azért, hogy ellophassák az ékszerét. Az indíték hátterében mindössze annyi áll, hogy az ékszert később egy prostituátnak szeretnék adni, egészen pontosan annak az utcalánynak, aki talán az egyetlen, akitől „gondoskodást” kaphatnak a fiúk, még ha az nem is valódi szeretetből és törődésből fakad. Az ékszert többek között annak zálogául szánják, hogy őt is megkínózhatták a fiúk. Ez az az élmény, mely során a fiatalok megízlelik az erőszak hatalmát és az ezen keresztül megélt, számukra valódinak vélt gyönyört:

- „Csak ezért érdemes élni – mondta a kisebbik.
- Ez az, amit annyi fáradsággal kerestünk – jelentette ki a másik” (Csáth 2017, 100).

A serdülő testvérpár a kitervelt merényletet rezzenéstelen arccal hajtja végre édesanyjukon, akit hidegen hagyott fiainak nevelése: „A két fiát éppen olyan keveset csókolta, mint verte. Kevés közülük volt egymáshoz, amint az lassanként mindjobban kiderült” (Csáth 2017, 94). „Kissé félt a fiaiától, nagyon távol érezte magát tőlük” (Csáth 2017, 101).

Nehéz nem visszacsatolni a freudi gondolatmenet létjogosultságára, hiszen bizonyos, hogy az esetleges „párválasztást” (mely a Witman fiúk esetében egy egészen komplex módon motivált cselekedet) nagyban befolyásolja a szülő-gyermek kapcsolat minősége. A szexuális lét kibontakoztatásának határai elmosódnak, hiszen a társadalmi normarendszer, elsősorban pedig a már említett szülő által közvetített morális meggyőződés és útmutatás, az emberi kapcsolatok melegén át történő szocializáltság teljes mértékű hiányának az áldozataivá váltak a fiúk, végső soron pedig édesanyjuk is.

Azt vehetjük észre, hogy a pszichoanalízis magyarázó kerete sokkal inkább használható „Witmanék” esetén, mint *A kis Emma* története kapcsán. Az elhíresült anyagyilkosság esetét a fentebb említett pszichoszexuális fejlődés (és maga Freud) elmélete alapján kell vizsgálnunk. A történet kulcsfontosságú komponense a Witman fiúk identitásának kérdése is, hiszen főszereplőink csupán az édesapa halálával hagyott úr által vannak definiálva (Z. Varga 2013): „Fekete kis szemeikben Witmannak, az apjoknak lelke csillogott” (Csáth 2017, 94). Apjuk halála egyben a férfi minta hiányához is vezet, és a Freud által tárgyalt pszichoszexuális fejlődés egyik fontos lépcsőfokának, az ödipális konfliktusnak a feloldódása is elmarad a fiúk fejlődési ívében. Megkérdőjeleződik az, hogy a nevelés során a fiúk elsajátították-e, pontosabban a szülő(k) átadták-e a megfelelő értékeket. Az erkölcs, a morál, a lelkiismeretesség „megtanulása”, az útmutatás hiánya a legfőbb konfliktus, így a felnőtté válás folyamatában vitathatatlanul kisebb-nagyobb hiányosságok lépnek fel. Ezt támasztja alá a freudi megközelítés szerinti fixációs helyzet is, tehát a válaszok az elmaradt ödipális konfliktusban keresendők. Így nem csoda, hogy a szexualitás esetén (például a prostituálttal való találkozás és a gyilkosság kitervelésének menete, mely a gyönyör megszerzésének árnyékában történik), összeforr a nemi vágy és az élvezet a fájdalommal és az erőszakkal, hiszen a főszereplő fiúk nem estek át az „ideálisnak” vélt pszichoszexuális fejlődés lépcsőfokain.

Akárcsak *A kis Emma* esetében, a fiúk történetében is megtalálható azonban a kíváncsiság hajtóereje is, mely az élet és halál közötti különbségek felfedezését övezi. Ez a játék, a fájdalomban és kínban talált mámor az, ami egerutat ad a testvéreknek hétköznapjaik számkivetettségéből, amely a gondoskodás és a szülői jelenlét hiányából eredhet (Z. Varga 2013). A Szász János által rendezett, 1997. évi *Witman fiúk* című filmadaptáció sokkal inkább ezt a kérdéskört helyezi előtérbe, és nem az ösztönök tanában keresi a válaszokat.

Diszkusszió

A kérdésekre a válasz ugyanakkor nem feltétlen a tettek ok-okozati összefüggéseinek megfejtésében rejlik. Hiszen könnyen lehet, hogy a kisiskolások csupán érdeklődtek, éppen úgy, ahogy a két fiú tettét egyszerűen a szülői hanyagság felgyülemlett konfliktusára is foghatnánk. A kérdés relevanciája azonban a lélek tudatalanjában rejlik. A pszichoanalitikus emberkép és ösztöntan elképzelése tehát az értelmezés szempontjából fontos jelenségnek minősül. A mai napig fennáll ez az elképzelés, melyben az *ösztön-én* tartalmaz minden olyan vágyat, ösztönkésztetést és fantáziát, mely nem elfogadható a külvilág normái és a tudatos szféra számára, így ezek a késztetések „lent” maradnak a korábban emlegetett felosztás szerinti

tudattalanban, lelkünk „mélyében” (Varró-Horváth 2021). A novellák értelmezése során nem elhanyagolható tehát a pszichoanalízis fontossága, főként annak tudatában, hogy maga Csáth is a magyar pszichoanalitikusok úttörői közé tartozott.

Ha figyelembe vesszük ezt a tudást, máris egyszerűbb magyarázatot találunk arra, hogy miként lehet az, hogy egy gyermeknél, akit nem a megfelelő szocializációs hatások érnek, a felszínre törjenek az ösztönök és ezek végzetes tettek energiáiban kerüljenek megkötésre. Így a fentebb említett *szociális tanuláselmélet* által a környezeti tényezők sem hanyagolhatóak el, melynek leegyszerűsített formája a felnőttvilág és az abba való túlzott vagy éppen túlságosan hiányos bevonódás. *A kis Emmában* tehát az iskolai és társadalmi közeg, a két testvér történetében pedig a szülői gondoskodás és szeretet, továbbá az odafigyelés és a szülői normák elsajátításának hiánya a kiemelt fontosságú.

Úgy, ahogyan a Witman fiúk a családfő hiányának árnyékában élnek, létezésük tehát a családfő halála alapján meghatározott, úgy esett Emma is áldozatul a gyermeki lélekben lapuló ösztönkésztetések és a felnőttvilág hanyagságának kereszttüzeinek. A fiúknak nincs keresztnevük, saját identitásuk, a novellában többször említik, hogy az elsődleges gondozótól elvárt anyai gyengédség, az anyai szerep és szeretet is űrt képez, éppen úgy, ahogyan az apa-figura és a példamutatás is (Z. Varga 2013). Így nem meglepő, hogy a freudi pszichoszexuális fejlődésre, illetve annak kríziseire kell visszautalnunk, ha a szülői „minták” és konfliktusok hiányát vizsgáljuk. Ezzel szemben az áldozattá vált kis Emma társai a kor sajátágainak csapdájába esve kísérletezték ki a bennük rejlő kegyetlenséget a nem megfelelő példamutatás által motiválva. A novellák hasonlósága talán leginkább a végzetes kíváncsiságban lapul, és annak ellenére, hogy az indítékok egymástól nagyban eltérnek, a gyerekek „kegyetlenségét” mégis a lélektan módszereivel magyarázhatjuk.

Illetve ne felejtjük el azt sem, hogy a már korábban is említett elmélet szerint a fiúknál sokkal nagyobb eséllyel nyilvánul meg a haragos viselkedésmód az agresszivitásban. Mindemellett pedig azt is tudjuk, hogy akkor van probléma a feltörni kívánó gyermeki agresszióval, ha a határok elmosódnak a valóság és fantázia között (Pohárnok 2021), arról nem is beszélve, hogy ha a környezeti tényezőket is figyelembe vesszük, ezek a nem megfelelő példamutatással kerülnek interakcióba, ahogyan azt a *szociális tanuláselmélet* is kimondja.

A szociális tanuláselmélet, a pszichoanalízis sarkalatos körvonalai által vagy éppen a bontakozó agresszió és destruktivitás magyarázó erejével tehát feltárható Csáth Géza lélektani novelláiban szereplő főhősök működése, tetteik miéértje. A gyermeki lét egy különös, kiszolgáltatott, olykor az ösztönök és a felnőttvilág normái által működtetett, misztikummal átszótt dolog. Az pedig, hogy a gyermeki lélek mélyén az olykor megcsillanni látszó sötétség kegyetlen-

ségnek minősül, vagy a kiszolgáltatott hanyagságból fakad-e, nem tudhatjuk meg igazán talán sohasem. Így azt megítélni, hogy gyermekek tetteit mennyire tekinthetjük deviáns viselkedésnek, szándékos agresszivitásnak és kegyetlenségnek, szinte képtelenség.

Kitekintés

A gonoszság, a kegyetlenség és végső soron az agresszió definiálása egy sokrétű és nehéz feladat. Képtelenek vagyunk arra, hogy egy-egy jól kidolgozott elmélettel magyarázzuk meg az ember sokszor kegyetlen és kifürkészhetetlen tetteinek okait. Azt is feltételezhetjük, hogy a környezeti hatások (szülők, iskolai közeg, a mindennapi élet korabeli sajátosságai) a psziché patológiás elváltozásaihoz is vezethetnek. És mint azt jól tudjuk, a gyermeki lélek károsodása már a korai szakaszokban is akár visszafordíthatatlan következményekkel járhat.

A történetek mondanivalójából talán azt a legfontosabb megfigyelni, hogy Csáth miért és miként ábrázolja a gyerekek által elkövetett gyilkosság motívumát. A gyermek egy olyan, a világra kíváncsian tekintő lény, akiben egy bizonyos pontig nincsen meg a kellő erkölcsi felülbírálat. Éppen ezért mint a felnőttek „erkölcs nélküli” mintaképei jelennek meg a novellában, így tökéletes példái lehetnek az emberi faj ösztönlényként történő ábrázolásának. Ez esetben pedig akár arról is lehet szó, hogy a gyilkosság motívuma csupán szimbolikus. A Witman fiúk esete az, amelyben a gyermeki lény jól eltervezett pusztító hajlamának irracionálisága hagyja ezt a kérdést számunkra nyitva (Sághy 2012).

Talán ott bujkál mindannyiunkban a gonosz, a kegyetlenségre való hajlam. Talán egyesekben sikerül diadalmaskodnia a *felettes-énnek* a jó és a rossz harcát illetően, és talán vannak olyanok, akik külső tényezőkből adódóan hoztak meg olyan döntéseket, melyek nem álltak szándékukban. És mindez lehet, hogy a gyermekkori agresszióban, végső soron a környezetnek kitett szocializációban vagy éppen a nevelésben és az elsajátított „otthonról hozott” mintákban gyökerezik.

Kosztolányi Dezső írja az *Édes Annában*: „egy tettet nem lehet megmagyarázni se egy okkal, se többel, hanem minden tett mögött ott az egész ember, a teljes életével” (Kosztolányi 2007, 193).

Irodalom

Allan, Jacqueline. 2017. *An analysis of Albert Bandura's aggression: A social learning analysis*. London: CRC Press.

Bandura, Albert – Ross, Dorothea – Ross, Sheila. 1961. Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 63 (3): 575. <https://psycnet.apa.org/record/1963-00875-001> (2022. aug. 23.)

- Barcsi Tamás. 2017. Változatok a kegyetlenségre I. *Nagyendrei Almanach* 7 (1): 14.
- Csáth Géza. 2017. A kis Emma. *A sebész és más novellák*. 208–217. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Csáth Géza. 2017. Anyagyilkosság. *A sebész és más novellák*. 94–104. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Fekete Katalin. 2014. *A sport és az agresszió*. Miskolci Egyetem, Egészségügyi Kar. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/18878/12520.pdf> (2022. febr. 15.)
- Fromm, Erich. 2001. *A rombolás anatómiája*. Ford. Dankó Zoltán és Csaba Ferenc. Budapest: Háttér Kiadó.
- Hollósvölgyi Máté. 2020. Szocializáció és deviancia. Az erőszakos bűncselekményt elkövetettek iskolai életútjának vizsgálata egy vidéki fegyház és börtönben. *Sword Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Paedagogica* (43): 135–142. <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/id/eprint/6701> (2022. febr. 26.)
- Jancsikity Erzsébet. 2017. Csáth Géza lélektani novellái. 2. rész. *Kaleidoscope: Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat* 8 (15): 203–213. <http://kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=351> (2022. szept. 1.)
- Kosztolányi Dezső. 2007. *Édes Anna*. Budapest: Népszabadság Zrt.
- Körmendi Attila – Pataky Nóra. 2011. Agresszió és szociális információfeldolgozás az iskolában. *In memoriam*, 50.
- Krausz Katalin. 1999. Művészet és freudizmus. *Iskolakultúra* 9 (11): 26–32. ISSN 1215-5233
- Pohárnok Melinda. 2021. *Társas fejlődés: Az agresszió*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Pszichológia Intézet.
- Ranschburg Jenő. 1975. A szülői magatartás és a nevelői attitűdök hatása a gyermeki viselkedésre. *Ifjúság és Pszichológia: Pszichológiai Tanulmányok XIV.*, szerk. Lénárd F. 33–50. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sághy Miklós. 2012. Az adaptáció mint a szöveg tudattalanja. Csáth Géza: *Anyagyilkosság; Szász János: Witman fiúk. Aperatúra*. https://www.apertura.hu/2012/tel/saghy_az_adaptacio_mint_a_szoveg_tudattalanja/ (2022. febr. 26.)
- Teleki Szidalisz. 2021. *Személyiségpszichológia I*. Freud pszichoanalitikus személyiségfelfogása. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Pszichológia Intézet.
- Tóth László. 2010. Lélektani és sportlélektani ismeretek. *Jegyzet az OKJ-s sportszakemberképzés számára*. 60–63.
- Varró-Horváth Diána. 2021. *A fejlődés dinamikus megközelítései: A személyiség fejlődése S. Freud elméletében*. A libidófejlődés, a gyermeki szexualitás problémája, a libidóelmélet és narcizmus, fejlődés, regresszió, fixáció. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Pszichológia Intézet.
- Z. Varga Zoltán. 2013. Csáth Géza: Anyagyilkosság – műelemzés, didaktikai kísérlet. *Literatura* 39 (1): 44–49.

Šara Ana MATOŠ

SUROVOST KOD DECE

Agresija i „surovost“ kod dece u pripovetkama Geze Čata

Odakle potiče agresija? Možemo li govoriti o formi adaptivnog ponašanja kod ljudi, koje predstavlja ustrajni proizvod evolucije, kao što su mislili Darwin ili Lorenc? Ili je pre seksualni nagon taj koji dovodi da osoba ponekad pribegava agresivnim postupcima, kao što je pretpostavljao Sigmund Frojd? Ili je na delu postavka teorije socijalnog učenja, prema kojoj je agresija naučeni oblik ponašanja? U svom članku, u vezi sa ovim pitanjima, istražujem problem „nevinosti“ kod dece na materijalu novela *A kis Emma (Mala Ema)* i *Anyagyilkosság (Ubistvo majke)* Geze Čata, čija dela često sadrže psihoanalitičke motive. Čat prikazuje ekstremnu agresiju kod dece. Tako da ću u svojoj studiji dati pregled psiholoških teorija o agresiji, uz predstavljanje koncepta psihoanalize, te pomoću toga pokušati da protumačim Čatove novele i istražim moguće uzroke postupaka njihovih progatonista.

Ključne reči: agresija, Geza Čat, Frojd, psihoanaliza, psihologija

Sára Anna MATOS

THE CRUELTY OF CHILDREN

Aggression and cruelty in childhood throughout the dissection of Géza Csáth's novels

Where does aggression come from? Is it an adaptive behaviour form as a product of evolution, such as Darwin or Lorenz thought? Or is it rather the sexual drive, which sometimes makes humans behave aggressively, according to Sigmund Freud's assumption? Or is it caused by learned behaviours, just like the social learning analysis says. In my writing I investigate the matter of the "childhood innocence" through Géza Csáth's short stories, in whose works the motives of psychoanalysis often appear, called "*A kis Emma*" and "*Anyagyilkosság*". In his works he shows examples in which aggression is showed in an exaggerated way. In the study I would like to explore the part of the psychology that is about aggression and the theory of psychoanalysis, by using the characters and stories created by Csáth, that may help to understand the possible reasons for the actions of the main characters.

Keywords: aggression, Géza Csáth, Freud, psychoanalysis, psychology